

Open access og humaniora

Af Bertil F. Dorch

De fleste i biblioteksverdenen er efterhånden bekendt med det, der undertiden kaldes "priskrisen for videnskabelige tidsskrifter." Det vil sige den voldsomme stigning af abonnementspriserne på tidsskriftsområdet, i forhold til eksempelvis stigningen af bogpriserne og inflationen.

Bertil F. Dorch
Forskningsbibliotekar, KB
bfd@kb.dk

De amerikanske forskningsbibliotekers organisation, American Research Libraries (ARL), publicerede for fem år siden en statistik, der viste, at hvor priserne på bøger typisk var steget med 75 % i løbet af 17 år, så var tidsskriftspriserne vokset med enorme 227 %, svarende til en stigning 3-4 gange hurtigere end inflationen i USA i samme tidsrum. Der er al mulig grund til at tro, at denne vækst er fortsat og at samme trend er gældende for resten af verdenen.

Det har vist sig, at priskrisen ikke blot er et økonomisk problem for forskningsbiblioteker i den vestlige verden; for fattigere biblioteker og forskningsinstitutioner i den tredje verden, er det nærmest en katastrofe. Der er dokumenterede eksempler på, at små forskningsinstitutioner har været nødt til at opsig næsten alle abonnementer på de vigtigste internationale tidsskrifter, blot for at få råd til ét af dem. Men det er ikke kun et problem for biblioteker og læsere, at priserne tilsyneladende stiger helt uhammet. Det er også et problem for forfatterne, der jo ønsker at blive læst og citeret.

Open access

Abonnementstidsskrifter kaldes undertiden også "Toll Access-" eller TA-tidsskrifter. Dette er en let skjult provokation, der spiller på navnet på det modsatte begreb "Open Access". Open access (OA) refererer til gratis adgang til videnskabelig litteratur, der kan opnås gennem forfatteres selv-arkivering af sine værker i faglige arkiver og i institutionelle repositories (IRs) eller via licensfri videnskabelige tidsskrifter. Den førstnævnte form for OA, selv-arkivering, kaldes "grøn open access", fordi den er omkostningsfri for brugeren. Den anden form, open access via et tidsskrift, kaldes "gylden open access". Generelt kan man definere "open access litteratur" som litteratur, der er digital, online, fri for gebyrer, og i det store og hele fri for ophavsrets- og licensrestriktioner.

Open access er naturligvis en fordel for forskningsbibliotekerne, i og med at OA artikelbaser og -tidsskrifter ikke belaster biblioteksbudgetterne. Men den store samfundsmæssige fordel ved fri adgang til videnskabelig litteratur er, at dette alt andet lige øger synligheden af forskningen. I december 2001 afholdt fonden "Open Society Institute" en konference i Budapest med titlen "Budapest Open Access Initiative". Grundideen var, at World Wide Web giver en mulighed for publicering af videnskabelig litteratur, der ikke eksisterede før 1990'erne: Hvis man fjernede licensbarriererne fra de tidsskrifter, der publicerede elektronisk på nettet, ville man have en fri og umiddelbar adgang til videnskaben for alle mennesker uanset nationalitet eller økonomi. En sådan åbenhed ville lede til forskellige synergieffekter, eksempelvis bedre forskning pga. videndeling, samt øget synlighed af de enkelte forskere.

Fordele ved open access

Budapest konferencen udmundede i en konklusion om, at videnskabelige forfattere bør:

1. Arkivere sine forskningsresultater i åbne arkiver, der kan søges via internettet, samt
2. Publicere sine artikler i en ny generation af open access tidsskrifter, uden copyright begrænsninger.

Der er siden foretaget en hel del studier, der viser, at den enkelte forsker faktisk kan have stor fordel af at publicere sine artikler som open access. Forskningens "impact" vokser, hvis den er frit tilgængelig. Et af de første eksempler på dette er et studie af Steve Lawrence i "Nature" i 2001, der viser at 80 % af de artikler i datalogi, der ved årtusindskiftet fik over 15 citationer, alle kunne hentes gratis på nettet. Lawrences studie viste en klar sammenhæng mellem forskningstilgængelighed og antal af citationer. Dette studium

er siden hen blevet fulgt op af andre studier, for eksempel inden for fysikfagene, for hvilke der gennem preprint baserne SPIRES (fra Stanford) og arXiv.org (fra Cornell University Library) findes særdeles gode datamaterialer. Fysikere og astronomer har publiceret open access preprints i arXiv.org siden 1991. Dengang hed arkivet "Los Alamos National Laboratory preprint archive". Astronomien fremhæves da også ofte, fordi det her er veldokumenteret, at forskningsresultater, der publiceres både i arXiv og i de internationale tidsskrifter, får signifikant flere citationer end de artikler, der kun publiceres i tidsskrifterne. For eksempel får arXiv.org-artikler om solfysik 2,6 gange flere citationer end de artikler, der ikke findes i et åbent arkiv.

Mængden af artikler, der er frit tilgængelige og mængden af OA tidsskrifter, er stærkt stigende; "Directory of Open Access Journals" i Lund administrerer en liste med næsten 3000 OA tidsskrifter. Derudover viser en britisk undersøgelse (Sherpa / Romeo), at et overvældende flertal af de videnskabelige peer-reviewed tidsskrifter tillader, at forfattere selv-arkiverer sine fuldttekstartikler i åbne arkiver, så som arXiv.org.

Krav om open access

Forskningsinstitutioner har interesse i forskningssynlighed, og mange sådanne institutioner udarbejder for tiden erklæringer om open access. Eksempelvis krævede det nationale Britiske forskningsråd, Research Councils United Kingdom (RCUK) i efteråret 2006, at de forskere, som blev finansieret af forskningsrådet, fra 2007 skulle publicere deres forskning som open access. Umiddelbart er der da også meget, der taler for, at offentlig finansieret forskning bør være offentlig tilgængelig. I et samfundsøkonomisk perspektiv, betaler borgerne jo undertiden op til tre gange for samme vare, nemlig for forskning-

Open access er naturligvis en fordel for forskningsbibliotekerne, i og med at OA artikelbaser og -tidsskrifter ikke belaster biblioteks-budgetterne. Men den store samfundsmæssige fordel ved fri adgang til videnskabelig litteratur er, at dette alt andet lige øger synligheden af forskningen.

en, for publiceringen, og endelig for adgangen til forskningsresultaterne.

Flere store internationale tidsskrifter er nu begyndt at tilbyde open access i forskellige former; for eksempel via hybride tidsskrifter, hvortil der fortsat skal betales abonnement, men hvor en forfatter kan betale et par tusinde dollars for, at tidsskriftet gør artiklen gratis tilgængelig for alle. En anden form for OA tidsskrifter er dem, hvor alle artikler er gratis tilgængelige, men hvor forfattergebyret er obligatorisk.

Alternativet til at publicere sine artikler som open access i tidsskrifter, er selv at lægge dem i et fuldttekstarkiv. Det kunne være i arXiv, for de eksakte fag, eller i en institutionel base til forskningsregistrering så som én af dem de danske forskningsinstitutioner varetager. Eksempelvis PURE-systemerne på universiteterne i Aalborg, Århus, København og Roskilde. Et ofte fremført problem ved selv-arkivering er den manglende kvalitetskontrol. Men måske er dette heller ikke et reelt problem. Som nævnt, tillader de fleste videnskabelige forlag faktisk, at forfattere selv lægger en kopi af sin egen artikel i en lokal base, selvom hun har opgivet sin ophavsret, og artiklen er blevet peer-reviewed og publiceret i et internationalt anerkendt tidsskrift, og selvom tidsskriftet er licensbelagt.

Publishing og spin

Det er dog ikke alle, der er lige begejstrede for tanken om gratis adgang til forskningslitteraturen. Det er også let at forstå, at små og mindre forlag, der har meget specialiserede udgivelser og dermed begrænsede budgetter og markeder, er bekymrede for deres levebrød. De økonomiske modeller for OA tidsskrifter er væsentlig forskellige fra de traditionelle forretningsmodeller, som benyttes af videnskabelige bogforlag og for eksempel af mindre nationale tidsskriftsforlag. Mere mærkeligt er det måske, at enkelte af de

store internationale forlagshuse med The American Association of Publishers (AAP) i spidsen, har hyret en egentlig PR-agent, der blandt andet har arbejdet for firmaerne Eron og ExxonMobil (iflg. Jim Giles i Nature 2007). Et lækket notat til AAP opfordrer forlagene til at sætte lighedstegn mellem traditionelle abonnementstidsskrifter og peer-review. Formålet skulle være, at hvis man gentager dette udsagn tilstrækkeligt mange gange, så vil man kunne overbevise folk om, at open access er det modsatte af kvalitet, fordi kvaliteten af et tidsskrift opstår gennem peer-review, og fordi peer-review er "lig med" traditionelle tidsskrifter. Heldigvis har flere forlag afvist denne form for underlødige propaganda, inklusive forlag som er repræsenteret af AAP.

Omvendt er der også open access tiltag i gang, hvor store internationale forlag spiller en afgørende positiv rolle. Ét eksempel er projektet kaldet SCOAP3, som den europæiske organisation for forskning i partikelfysik, Centre Européen pour la Recherche Nucléaire (CERN) har søsat (jf. Jocelyn Kaiser i Science 2006). SCOAP3 står for "Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics" og går ud på at tilbagekøbe rettighederne til alle CERN-publikationer fra blandt andet forlagene Elsevier og Springer, således at der er gratis adgang til forskningsresultaterne for alle, og til en billigere pris for samarbejdslandene end den, der betales for gennem almindelige tidsskriftsabonnementer.

Humaniora

Naturvidenskabelige fag, så som partikel- og astrofysik, har gennem flere år opbygget et publikationsmønster, der på mange måder hænger naturligt sammen med udviklingen hen mod fuldstændig og komplet open access indenfor disse fag. Det er muligt for manden på gaden, at finde fuldtekststudgaver på nettet af stort set alle forskningsartikler inden for disse områder,

og det samme gælder naturligvis for forskere, undervisere, studerende, journalister og beslutningstagere.

Ifølge 2006-ranglisten fra det anerkendte Times Higher Education Supplement (THES), er det Humanistiske Fakultet på Københavns Universitet det 26. bedste humanistiske fakultet på verdensplan, det 9. bedste i Europa og det bedste i Norden. Ikke desto mindre har humaniora problemer med kvantitativt at demonstrere kvaliteten af humanistisk forskning. For eksempel måtte Humanistisk Fakultet på Københavns Universitet i foråret 2007 indføre en lokal forskningskvalitetsmodel, for at undgå at universitetet tilbageholdt et større millionbeløb i forskningskroner fra humanioraområdet. Påstanden i det følgende er, at disse problemer i hovedsagen er en konsekvens af manglende synlighed af humanistisk forskning, blandt andet på grund af den lave repræsentation af humaniora i internationale artikeldatabaser. Selvom der i princippet findes citations- og litteraturdatabaser for humaniora, eksempelvis i ISI Thomsons "*Arts and Humanities Citation Index*", så svarer indholdet af disse databaser kun til en brøkdel af den publicerede danske humanioraforskning.

Denne ringe repræsentation af humaniora skyldes til dels, at nordisk sprogede publikationer endnu ikke indekseres i nævneværdigt omfang af internationale databaser, men også den manglende elektroniske adgang til humanistiske forskningspublikationer generelt. Traditionelt er læsemønstret stadig afhængig af adgangen til trykt materiale, det vil sige primært bøger og bogkapitler frem for eksempelvis elektroniske tidsskriftsartikler. E-bøger på nordiske sprog er også stadig forholdsvis sjældne. Derudover er upubliceret og lokalt publiceret forskningsmateriale generelt set ikke tilgængelige, det vil sige, at arbejdsrapporter, konferencepapirer, inviterede konferencebidrag og lignende i bedste fald kan

Der er siden foretaget en hel del studier, der viser, at den enkelte forsker faktisk kan have stor fordel af at publicere sine artikler som open access: Forskningens "impact" vokser, hvis den er frit tilgængelig.

Denne ringe repræsentation af humaniora skyldes til dels, at nordisk sprogede publikationer endnu ikke indekseres i nævneværdigt omfang af internationale databaser, men også den manglende elektroniske adgang til humanistiske forskningspublikationer generelt.

skaffes ved hjælp af personlige kontakter. I korte træk kan man sige, at nordisk humaniora p.t. er ringe repræsenteret i termer af synlighed gennem elektroniske og online forskningsværker.

hprints

I maj 2007 besluttede Nordbib (under Nord-Forsk) at støtte projektet **"E-printarkiv til nordisk humanioraforskning"** gennem finansieringsprogrammet "Focus area on Content and Accessibility". Projektet fik tildelt 287.000 danske kroner, svarende til 40 % af dets omkostninger. Projektet, i daglig tale "hprints", ønsker at bidrage med en policy og en teknisk infrastruktur, der muliggør open access til forskning indenfor de humanistiske fag. Antagelsen er, at dette vil resultere i et antal fordele med hensyn til elektronisk tilgængelighed og synlighed af det humanistiske forskningsområde. I første omgang er målet at give adgang til nordisk forskning gennem et open access online fuldttekstarkiv. Arkivet vil primært indeholde elektroniske forskningsværker (e-prints) i form af netop den type artikler, preprints, arbejdsrapporter, konferencerapporter med mere, som ellers ikke er elektronisk tilgængelige. Arkivet vil blive sat op, vedligeholdt og promoveret af Københavns Universitetsbibliotek og et projektkonsortium bestående af Københavns Universitetsbibliotek (Det Kongelige Bibliotek), Humanistisk Fakultet (Københavns Universitet), Lunds Universitet, Museum Tusculanum Forlag og Universitetet i Oslo. Deponeringen af elektronisk tekstmateriale til arkivet vil være decentral og finde sted på

forsker-niveau, det vil sige, at det er forskerne selv, der skal være drivkraften bag arkivet, efter inspiration fra naturvidenskabens arXiv.org, som har været en integreret del af flere fysikfags publiceringsmønstre siden begyndelsen af 90'erne.

Planen er at give adgang til hprints-arkivet i forsommeren 2008, men indtil da benytter projektet sig af webadressen www.hprints.org, udelukkende til PR om projektet. Udover at konsortiet bag hprints har formuleret policy og tekniske krav til arkivet, har man i oktober besluttet at indgå et samarbejde med det franske forskningsråd Centre national de la recherche scientifique (CNRS) om at bygge hprints-arkivet op omkring en såkaldt HAL-portal. Det betyder, at de nordiske forskeres deponerede fuldttekster bliver en del af en meget stor OA-database, der er international forankret. HAL, Hypertext On Line, er det nationale franske forskningsarkiv, der er opbygget med arXiv.org som forbillede. HAL har eksisteret siden år 2000, og indeholder i øjeblikket over 50.000 elektroniske artikler, hvoraf cirka 17 % er inden for samfunds- og humaniorafagene. Fordelen ved at basere hprints på HAL er blandt andet, at arkivet drives af en stor og stabil international aktør på forskningsområdet (CNRS), at det er velafprøvet gennem flere år, samt at det fra begyndelsen er "befolket" med en masse relevante artikler, hvoraf mange dog er på fransk. Et alternativ kunne være at opbygge et tomt arkiv lokalt fra grunden, hvorefter forskerne først skulle overbevises om at deponere sine artikler dér – formentlig en noget sværere opgave, end at illustrere fordelene ved at lægge sin artikel i

et allerede søgbart arkiv. For projektet er opgaven nu at konstruere en hprints webportal til HAL, samt at foretage outreach og kommunikation til de humanistiske forskere omkring hprints-arkivet.

Også her er forskningsbibliotekerne en værdifuld medspiller. Bibliotekerne kan naturligvis benytte hprints-arkivet som en form for data-brønd til gratis fuldttekster, men de kan også udnytte deres kontaktflade til forskere og undervisere om at bidrage til, at hprints bliver en del af det humanistiske publikationsmønster, på samme måde som arXiv.org er det for nogle af de naturvidenskabelige fag.

Videre læsning

Dorch, S.B.F. (2006) "Gratis adgang til naturvidenskab", *Aktuel Naturvidenskab* nr. 6, s. 30
Giles, G. (2007) *Nature*, 445, s. 347
Kaiser, J. (2006) *Science*, 313, s. 1215
Lawrence, S. (2001) *Nature*, 411, s. 521
Læs om projektet på www.hprints.org

Om forfatteren

Bertil F. Dorch er forskningsbibliotekar og koordinator for open access ved Det Kongelige Bibliotek / Københavns Universitetsbibliotek, samt adjungeret lektor ved Niels Bohr Institutet, Københavns Universitet, tlf.: 3347 5148.

Projektet, i daglig tale "hprints", ønsker at bidrage med en policy og en teknisk infrastruktur, der muliggør open access til forskning indenfor de humanistiske fag. Antagelsen er, at dette vil resultere i et antal fordele med hensyn til elektronisk tilgængelighed og synlighed af det humanistiske forskningsområde.